

ayrıca 50.000 dinar ödeyeceğini vaad etti. Böri daha önce halifeye söz vermiş olmasına rağmen oğlu ve kumandanlarını kurtarabilmek için Zengî'nin teklifini kabul etmek zorunda kaldı (8 Zilhicce 525/ 1 Kasım 1131).

Oğlu Sevinç'i bu şekilde Atabeg Zengî'nin elinden kurtaran Böri, daha önce almış olduğu yaralardan kurtulamayarak 21 Receb 526 (7 Haziran 1132) günü öldü. Yerine oğlu Şemsülmülük İsmâil geçti. Dimaşk (Şam) Atabegliği ve Tuğteginliler denilen bu sülâleye onun adına nisbetle Böriler de denilmektedir.

Böri Haçlılar'a ve Bâtıniler'e karşı başarılı bir mücadele vermiştir. Onun zamanında Dimaşk'ta medreseler, hamamlar, camiler ve su kanalları inşa edilmiştir. el-Medresetü'l-Muîniyye (1130), el-Medresetü'l-Tarhâniyye (1131), el-Medresetü'l-Hâtûniyye (1132) Böri zamanında yapılan Hanefî medreseleri idi. Onun döneminde Dimaşk'ta iktisadi hayatla birlikte ilim ve fikir hayatı da çok gelişti. Başta İbnü'l-Hayyât olmak üzere Şerefeddin İbnü'l-Kayserânî gibi birçok şair şiirlerinde Böri'yi övmüşlerdir. Böri devrinin kâtiplerinden olan şair Ebü'l-Hasan b. Ebü'l-Hayr ed-Dimaşkî de ölümlünde ona bir mersiye yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 220-221, 224-227, 230-231, 233-234, 239-241; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 643-647, 656-657, 662-663, 668-669, 679-680; a.mlf., *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire 1963, s. 37-38, 42-43; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. 222, 225, 231, 256, 360; a.mlf., *Zübdetü'l-haleb*, II, 243, 245-246, 249; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 573-575; Safedî, *el-Vâfi*, X, 322; a.mlf., *Ümerâ'ü Dimaşk fi'l-İslâm* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1403/1983, s. 38, 158; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 199, 202, 245, 310, 313; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 253-254, 260; Coşkun AlpTekin, *Dimaşk Atabegliği*, İstanbul 1985, s. 87-98; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 27, 37, 52, 78, 121, 147 vd., 150, 161; M. Sobernheim, "Böri", *İA*, II, 740; R. Le Tourneau, "Bürids", *EJ*² (İng.), I, 1332.

COŞKUN ALPTEKİN

BÖRİ TEGİN

(bk. TAMGAÇ HAN).

BÖRİLER

(bk. TUĞTEGİNLİLER).

BÖRK

Genel anlamda eski Türk başlığı.

Etimolojisi tartışmalı olan bürk kelimesinin bilinen en eski kullanılışına, Kuzeydoğu Türkistan Uygur Hakanlığı devrinden kalma, en erken IX. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen bir "alkış" (hükümdara dua) metninde rastlanmaktadır (Zieme, s. 135). Ancak kelimenin daha eski olduğu veya bürk için başka isimlerin kullanıldığı tahmin edilebilir (Doerfer, II, 289-290); çünkü milâttan önceki devrelere ait Kuzey İç Asya mezarlarında çıkan eşya ve tasvirlerle VI. yüzyıldan itibaren yapılan Türk sanat eserlerinden, sonraları tesbit edilen bürk şekillerinin hemen tamamının çok önceden mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Çin kaynaklarında kuzeyli kavimlerin giydikleri başlıklara genel olarak "hu (kuzeyli yabancı) başlığı" denilmektedir (Eberhard, s. 83-86). Hayatlarının büyük bir kısmı at üstünde geçen Kuzey Asyalı kavimler, başlarını güneşten ve soğuktan koruyan, ön ve arkalarında siperleri, yanlarında kulaklıkları bulunan kürk, deri, yün ve keçe bürkler giymekte idiler. Bu bürkler çeşitli renk ve şekillerde oldukları gibi kişinin mertebesine göre az veya çok süslü de olabiliyorlardı ve kadın bürkleri genellikle daha süslü idi.

Bürkün geçirdiği safhaları dört bölüme de incelemek mümkündür.

1. **İslâmiyet Öncesi Devir.** Milâttan önceki yüzyıllara ait Kuzey Asya mezarlarından çıkan eserler üzerinde ve Çin kabbartmalarında yer alan Hun tasvirlerinin başlılarıyla, Göktürklerle Uygurlar'a ait tanrı, hükümdar heykel ve tasvirlerinde görülen bürkler taca benzemektedir (Esin, *Proceedings of the IXth Permanent International Altaistic Conference*, s. 76-83, 94-108). Bu başlıkların taca benzetmesinin sebebi, siper ve kulaklıklar için dilimlenmiş olan kenarın yukarı kalkık resmedilmesidir. Kenarın aşağı devrik resmedilmesi sonucundaysa bürk, yapraklı çiçek kadehini andırmakta, bu sebepten de Budist Uygur eserlerinde tanrıların başında önden üç üçgen dilimi görülen bu başlığa, Sanskritçe **padma** "nilüfer" denilmekte ve ayrıca başlık güneşe de benzetilmektedir. Göktürk sanatında bu bürk, Kültigin (ö. 732) heykellerinde ve ana tanrıça Umay'ı tasvir ettiği sanılan kaya resimlerinde görülmektedir. VIII. yüzyıl Çin kaynaklarında Uygur hakanının giydiği bildirilen "hu

başlığı"nın da taç şeklinde olması muhtemeldir; çünkü bazı metinlerde Uygur hakanlarının tacından söz edilmektedir (Esin, *a.g.e.*, s. 86). Yine yazılı belgelerden, hükümdar bürklerinin kürkten yapıldığı ve altın tezyinatla süslediği de öğrenilmektedir. Doğu Hun hükümdarının başlığı gibi, VI-VIII. yüzyıllardaki Kırğız beylerinin kürk kalpaklarının da altın dairelerle süslenmiş oldukları bilinmektedir.

2. **İlk İslâmî Devir.** Bürk karşılığı olarak Arapça metinlerde **kalensüve Türkkiye** (Türk külâhı) veya **kalensüve Şaşî** (Taşkent külâhı) yahut **kalensüve Bulgarî** (Bulgar külâhı; Bulgar, Etil kıyılarındaki bir Türk şehrinin adıdır; Togan, s. 174-178) gibi adlara rastlanmaktadır. Türkistan İslâm ulemâsı ilk dönemlerde Arap sarığını benimsemeyip kendi mahallî başlıklarını giymeye devam etmişlerdir. IV. (X.) yüzyılda İmam Mâtürîdî'nin gemiye benzetilerek "zevraçke" denilen başlığının bu benzetmeden kenarlı bürk olduğu anlaşılmaktadır (Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâmiyete Giriş*, s. 154-155). Türk asıllı ünlü filozof Fârâbî'nin de aynı asırdaki Türk tarzında (Türkâne) bir kalensüve giydiği bilinmektedir (Togan, s. 175). Yine bu yazılı kaynaklardan Derbend Türkleri'nin ak keçeden kenarlı bürk, Horasan Türkmenleri'nin de bugün olduğu gibi keçe veya kürkten kenarsız ve yüksek bir başlık giydikleri öğrenilmektedir.

3. **Hâkânî Türk Devri.** V. (XI.) yüzyıl Hâkânî Türk metinleri bürk hakkında geniş bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre bürk kelimesi "kubbe" mânasına da geliyordu ve giyenin başı (mevkii) yükseldikçe bürkü daha büyük olmakta idi. Hâkânî Türk devrinden kalma bir tunç hokka üzerindeki hükümdar tasvirinin başında Horasan Türkmenleri'nin giydiği gibi yüksek ve sivri bir külâh görülmektedir (Esin, *Proceedings of the IXth Permanent International Altaistic Conference*, IV. IX). Buna göre Kâşgarlı Mahmud'un bahsettiği "sukarlaç bürk" (uzun külâh, Ar. **kalensüve tavîl**) böyle bir başlık olabilir (*Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 493). Yine Kâşgarlı Mahmud bazı bürklerin ipekten yapıp altın varaklarla süslediğini bildirmektedir (*a.g.e.*, III, 200, 351-352). Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre, "kızıglık (kıyılı) bürk" adı verilen bürkler, "börkçî" denilen zenaatkârlarca mukavvadan veya balçıktan "kubbeli fırın" şeklinde hazırlanan **yang** (Çince "biçim, tarz") isimli kalıp üzerinde bi-

Kenarları yukarı kalkık ve inik durumda "kızılıg börk" giymiş Alparslan'ın saray erkânı

çildikten sonra elde dikilerek yapılmakta idi (a.g.e., III, 361). Kıyılı börkün mübalağalı olan ve çevresinde kanat şeklinde kesilmiş geniş siper veya kenarları bulunan börk cinsine ise "kuturma" (kurturmak: olağan ölçülerini aşmak; Clauson, s. 605) deniyordu (*Divânü Lügati't-Türk Tercümesi*, I, 490). Uygur hâkanının tacına verilen "didim" (< Gr. diädyma) adı Hâkânî Türkçesi'nde gelin başlığına çevrilmişti (a.g.e., I, 397). Hâkânî hükümdarları taç da giymekte idiler; ancak bu tacın üçgenlere bölünmüş yukarı kalkık kenarı taç gibi duran börk olabileceği, Hâkânî sülâlesinin henüz mevcut bulunduğu VII. (XIII.) yüzyıldan kalma bir kitap resminden tahmin edilebilmektedir (Esin, *Proceedings*, s. 101).

4. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devirleri. Selçuklu sultanlarının tahta çıkarırken giydikleri "külâh-ı Keykubâdî" adı verilen başlıkları, II. Tuğrul'un bir resminden anlaşıldığına göre, yumuşak ve şeritlerle başa bağlanan bir börk ile onun üstüne oturtulan altından veya altın sırma işlemeli kumaştan yapılmış bir taçtan meydana geliyordu. Nitekim kendisi sarık giyen Selçuklu Veziri Nizâmülmülk, sultanın hem börkünden hem tacından bahsetmektedir (Esin, a.g.e., s. 74). Taç şeklindeki hükümdara mahsus başlık Selçuklular'da da güneşe benzetilmiştir (İbn Bîbî, s. 252; Yazıcızâde Mehmed, s. 196). Bu devirde börk kelimesi "taç" ve "kubbe" mânalarına gelmeye devam etmiştir ve Kalenderî şeyhi Barak Baba'nın gökkubbeye börk dediği görülmektedir (Yunus Emre Divanı, s. 264). Anadolu Selçukluları'nda taca benzer börk derişler, şeyhler ve ahîler tarafından giyilmiş, yine "zevraççe" adıyla da anılmış ve ayrıca astrolojik müşahhas tasavvurlara da teşmil edilmiştir. Osmanlı devrinde

biraz değiştirilerek kenarı börkün alt kısmı (lenger) şekline sokulan taç biçimindeki derviş başlığı yine güneşe benzetilip "âftâbî kiçe (keçe)" adıyla da anılmıştır (Evlîya Çelebi, X, 95). Osmanlı Türkçesi'nde "üsküf" denilen bu başlık melek tasvirlerinde de görülür (Esin, a.g.e., s. 80-83, 102-103). Börkün bu şekli veya dilimli kenarı aşağıya çevrilen ve yine şairlerce çiçek kadehine benzetilen cinsi saraylılar ve kadınlar tarafından da giyilmiş, ayrıca melek tasvirlerinde de yer almıştır. Osmanlı sülâlesi mensuplarının ilk devirde giydikleri "Horasânî serpuş", üzerine tül bent sarılmış kenarsız Horasan Türkmen börkü olsa gerektir. Osman Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın sırmayla işlettiği, bir cins Mevlevî külâhı sayılabilecek başlık da yine üsküf adını almıştır (Hoca Sâdeddin, I, 39-40). Aynı devirde Anadolu dışında Timuroğulları ve çeşitli Türkmen sülâleleri taç börk giymeye devam etmişlerdir (Esin, a.g.e., s. 103-104). Selçuklu devrinden kalma çeşitli sikkelere taç şeklinde börk görülmekle birlikte dilimsiz veya ancak önde dilimli bulunan kenarlı börklerle de çok rastlanmaktadır. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı geleneğinde, her tahta çıkan hükümdar kendine ve saray mensuplarına mahsus yeni bir başlık şekli tayin ediyor ve bu şekil resmen ilân ediliyordu (Yazıcızâde Mehmed, s. 73, 378; Hoca Sâdeddin, I, 39-40). Selçuklu devrinde yeni sultanın cülûsu münasebetiyle tâbi beylere "düg'meli nevrûzî la'l-börk" veya "nevrûzî la'l-börk" dağıtılırdı (Yazıcızâde Mehmed, s. 37, 73). Ölen hükümdarın cenaze merasiminde ise onun devrine ait olan börkler son defa ve "maklûb" (önü arkasına çevrilmiş) olarak giyilmekte idi. La'l renginde açık kırmızı börk Beylikler devrinde de beylere mahsustu ve onlardan ayrı olmak iste-

yen Orhan Gazi kendisi ve hasları için "ak börk"ü seçmişti (Âşıkpaşazâde, s. 139, 205-206; Neşrî, I, 154); ak börkün altına da arkası uzun bir iç takye (aracîn) giyilirdi. Yeniçerilerin ak börkü de aynı devirde ihdas edilmiş ve adına "elif börk" denilmiştir. Yeniçeri börkünün Bektaşî tarikatiyle ilgisi olduğuna dair çeşitli rivayetler bulunmakta ise de (Âşıkpaşazâde, a.y.; Neşrî, a.y.) bu börkün, VIII. yüzyıla tarihlenen Türkistan'daki bir kaya resmine göre eski bir Oğuz börkünün ihyâ edilmiş şekli olması kuvvetle muhtemeldir (Esin, *A History of Pre-Islamic and Early Islamic Turkish Culture*, IV, XLVI/B). Yeniçerilerden başkalarının da ak börk giyme âdeti, Yıldırım Bayezid'in tekrar la'l börk geleneğine dönmeye kadar devam etmiştir (Hoca Sâdeddin, I, 39-40). Murad Hüdâvendîgâr devrinde solaklara (padişah muhafızı) ve yeniçeri bölükbaşlarına giydirilen üsküfler, Fâtih zamanında ise padişahın ve mertebeli şahiplerinin giydikleri la'l börkler sırmayla işlenmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Lügati't-Türk Tercümesi, I, 349, 397, 490, 493, 496; II, 93, 281; III, 175, 200, 336, 351, 361; *Tarama Sözlüğü*, Ankara 1963, I, 667-669; Doerfer, *TMEN*, II, 289-290; Clauson, *Dictionary*, s. 605; Yunus Emre Divanı (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1965, s. 264; İbn Bîbî, *el-'Avamîrû'l-'alâ' iyye*, s. 246, 247, 248, 252; Yazıcızâde Mehmed, *Târîh-i Âl-i Selçuk* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1902, s. 37, 73, 196, 378; Âşıkpaşazâde, *Târîh*, s. 139, 205-206; Neşrî, *Cihannûmâ*, I, 154; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, I, 39-40; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 95; Zeki Velidî Togan, *İbn Fadlân's Reisebericht*, Leipzig 1939, s. 174-178; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 55, 218; C. MacKerras, *The Uighur Empire (744-840)*, Canberra 1968, s. 17; Emel Esin, "Bedük-börk", *Proceedings of the IXth Permanent International Altaistic Conference*, Napoli 1970, s. 74, 76-83, 86, 94-108; a.mlf., *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, s. 154-155; a.mlf., *A History of Pre-Islamic and Early Islamic Turkish Culture*, İstanbul 1980, IV, XLVI/B; W. Eberhard, "Lokalkulturen in alten China", *TP*, XXXII (1942), s. 83-86; P. Zieme, "Mengi Bulzun", *TKA*, XIV/1 (1986), s. 135; W. Björkman, "Kalensüve", *İA*, VI, 129-130.

EMEL ESİN

Kürk börk ve yeniçeri börkü

BÖRKLÜCE MUSTAFA

(ö. 1419)

Bedreddin Simâvî'nin, müfrit tasavvufî-siyasî görüşlerini yaymak üzere giriştiği isyan hareketleri sonunda yakalanarak idâm edilen müridi (bk. BEDREDDİN SİMÂVÎ).